

VETERINARIYA MEDITSINASI

TIBBIYOT INSONNI,
VETERINARIYA INSONIYATNI ASRAYDI!

Ўзбекистон Республикаси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат қўмитаси томонидан Тошкент вилояти Зангиота туманида ўтказилган “Чорвадорлар кун”да 15 та “Дамас” русумли автомашиналар туманлардаги мутахассисларга тантанали суръатда топширилди.

Таҳрир ҳайъати раиси

Б. Сайитқулов – в.ф.н.

Таҳрир ҳайъати:

Ж.Азимов – академик

Б.Норқобилов – *Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат қўмитаси раиси*

Х. Юнусов – СамВМИ ректори

А.Орипов – профессор

Ҳ.Салимов – профессор

Б.Салимов – профессор

А.Даминов – профессор

Р.Давлатов – профессор

Қ.Норбоев – профессор

А.Қахаров – профессор

Б.Нарзиев – в.ф.н., доцент

Ш.Джаббаров – в.ф.д.

Н.Йулдошев – в.ф.д.

Х.Ниёзов – в.ф.д.

Н.Дилмуродов – профессор

Х.Бозоров – в.ф.н., доцент

Ғ.Менглиев – в.ф.н.

Бош муҳаррир вазифасини**бажарувчи:**

Абдунаби АЛИҚУЛОВ

Муҳаррир:

Ғайрат Менглиев

Гулсара САЙИТҚУЛОВА

Дизайнер:

Ҳусан САФАРАЛИЕВ

2007 йил сентябрдан чоп этилмоқда

Лойиҳа ташаббускори ва раҳбари:

Ўзбекистон Республикаси

Ветеринария ва чорвачиликни

ривожлантириш Давлат қўмитаси

Муассислар:

Ўзбекистон Республикаси

Ветеринария ва чорвачиликни

ривожлантириш Давлат қўмитаси,

«AGROZOOVETSERVIS»

масъулияти чекланган жамияти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот

агентлигида 2018 йил 2 февралда

0284-рақам билан рўйхатга олинган

Манзил: 100070, Тошкент шаҳри,

Усмон Носир, 22 А/Я: 5628.

Таҳририят манзили: 100022, Тошкент

шаҳри, Қушбеги кўчаси, 22-уй

Тел.: (90) 943-98-59

E-mail: zooveterinariya@mail.ru

Адади 4000.

Нашр индекси: 1162

Босишга рухсат этилди: 19.12.2019.

Бичими 60x84¹/₈. Офсет усулида чоп

этилди. 4,25 б.т. Буюртма № 298.

Баҳоси келишилган нарҳда.

© Veterinariya meditsinasi, #12 (145) 2019

“SANO-STANDART” МЧЖ

босмахонасида чоп этилди.

100190, Широқ кўчаси, 100.

Долзарб мавзу

Б.Норқобилов – Янги йил муборак бўлсин	3
А.Алиқулов - Қорақалпоғистон: Юртбошининг қадами кутлуг келди.....	4
Н.Алиқулов – Халқаро ҳамкорлик – тўғри йўналиш демак	8
Н.Эргашев – Олимлар меҳнати кадр топмоқда	10
С.Алиқулов – Ўрганган, оқилона қўллаган ютади.....	11
Ветеринария паспорти гушт ва сут маҳсулотлари хавфсизлиги гаровидир	12
Ота-бола ветврачлар эл хизматида	13
Абдунаби Эргаш ўғли – Бастамқул Сайитқулов 75 ёшда	14

Юқумли касалликлар

Ҳ.Салимов – Туберкулёз – хавфли, жуда хавфли касаллик	15
А.А.Қамбаров ва бошқ. – Карп турдаги баликлар аэромоноз касаллигини профилактик ва даволаш усулларини такомиллаштириш.....	16

Паразитар касалликлар

Ш.Х.Қурбанов, Б.С.Салимов – Қўйлар тизаниезиозининг эпизоотологияси ва қўзғатувчисининг муҳим диагностика белгилари	20
--	----

Юқумсиз касалликлар

О.У.Қўлдошев ва бошқ. – Фермер хўжаликларидида сигирлар кисир қолишининг олдини олиш.....	23
Н.Б.Рўзиқулов, Б.Бакиров – Қорақўл совлиқлар кетонуриясининг этиопатогенези	25
Б.З.Мухторов – Қорамоллар йирингли пододерматитларининг патоморфологияси	27

Фармакология ва токсикология

В.Р.Хайтов – 2-меркаптобензотиазол таъсиридаги сўйилган хайвонлар маҳсулотини ветеринария-санитария экспертизаси	29
---	----

Ветеринария-санитария экспертизаси

С.М.Муродов ва бошқ. – Қурка гуштининг ветеринария-санитария экспертизаси	31
--	----

Тажриба алъмануви

Н.Б.Рўзиқулов ва бошқ. – Хорижий ҳамкорлик истиқболлари	32
--	----

Сарҳисоб

2019 йилда чоп этилган илмий мақолалар рўйхати	35
--	----

УДК: 619:636.3:576.89:616.9

Ш.Х.Қурбанов, в.ф.н., Б.С.Салимов, профессор, илмий маслаҳатчи
Самарқанд ветеринария медицинаси институтиҚҲЙЛАР ТИЗАНИЕЗИОЗИНИНГ ЭПИЗООТОЛОГИЯСИ ВА
ҚҲЗГАТУВЧИСИННИНГ МУХИМ ДИАГНОСТИК БЕЛГИЛАРИ

Аннотация

Мақолада қўйлар тизаниезиози бўйича адабиёт маълумотлари ва шахсий тадқиқотларга кўра унинг ҳозирги эпизоотологик ҳолати, қўйларни тизаниезиоз билан зарарланиши, унинг қўзғатувчисининг анатомо-морфологик белгилари ва бошқа ичак цестодларидан фарқлаш бўйича маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар. цестод, тизаниезия, сколекс, стробила, бўгин, капсула, тухум.

Кириш. Ўзбекистон шароитида қўйлар тизаниезиози кўпчилик тадқиқотчилар томонидан 1946 йилдан 2005 йилгача ўрганиб келинган. Шунга қарамай қўйлар тизаниезиозининг бугунги кундаги эпизоотологик ҳолатини, унинг олдини олиш ва қарши кураш чора-тадбирларини такомиллаштиришга қаратилган тадқиқотларни олиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Тадқиқотнинг максади. Тадқиқотларимизда қўйлар тизаниезиози ўрганиш бўйича адабиёт маълумотларини таҳлил қилишни, уларни шахсий тадқиқотлар билан таққослашни, шунингдек тизаниезиоз қўзғатувчисининг анатомо-морфологиясини, бошқа ичак цестодларидан фарқини ва ҳозирги эпизоотологик ҳолатини ўрганишни кўзлаганмиз.

Тадқиқот материаллари ва услублари. Ўзбекистон шароитида қўйлар тизаниезиози қўзғатувчисининг анатомо-морфологиясини, биологиясини, эпизоотологиясини ва уни олдини олиш бўйича ўтказилган тадқиқотларга оид илмий адабиёт манбалари таҳлил қилинди ҳамда тадқиқотларимиз натижалари билан қиёсий ўрганилди.

Тадқиқотларимизда лаборатория шароитида турли касалликлардан нобуд бўлган ва мажбурий сўйилган қўйларнинг ингичка бўлим ичакларини гельминтологик ёриб кўриш ва турли ёшдаги қўйларнинг тезак намуналарини гельминтоскопия ва гельминоовоскопия усуллари ёрдамида текшириш орқали бажарилди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг таҳлили. Тизаниезиоз қавш қайтарувчи жуфт туёқли сутэмизувчиларга хос цестодоз касаллиги бўлиб, унинг юқорида кўрсатганимиздек яккаю-ягона қўзғатувчиси *Thysaniezia giardi* (Moniez, 1879) Cestoda синфининг Cyclophyllidea туркумига, Avitellinidae оиласига киради. Касалликнинг ўткир ёки сурункали ҳолда кечиши паразитнинг инвазия

Summary

The article provides literature data on sheep thizanieziosis and its current epizootological state, according to individual studies, on sheep lesions with thizanieziosis, anatomical and morphological symptoms of its pathogen, and differences from other intestinal cestodes.

интенсивлигига, ҳайвоннинг ёшига, озиқланиш шароитига, умумий ҳолатига боғлиқ. *T.giardi* билан инвазияланиш кузатишларимизга кўра, камдан-кам ҳолатда тоза ҳолда, кўпчилик ҳолатда эса бошқа ичак цестодлари билан биргаликда учрайди. Шунга кўра уни мониезиоз, авителлиноз, стилезиоз қўзғатувчиларидан дифференциация қилиш лозим.

Адабиётлардаги маълумотларга кўра, Самарқанд вилояти шароитида қўйларнинг ажратган тезакларида тизаниезия пиллалари ва тухумлари август ойидан бошлаб пайдо бўлади. Октябрь ойида зарарланиш кескин кўтарилади (40 %) ва ноябрда у 44,4 % га чиқади. Самарқанд вилоятининг чўл-яйлов зонаси (Нуробод тумани) шароитида қўйлар тизаниезиозини ўрганиш бўйича ўтказган махсус тадқиқотларда ушбу касалликка қўйларни кўпроқ чалиниши ва уларда инвазия экстенсивлигининг 60,0-70,0 фоизгача кўтарилиши, қатта ёшдаги қўйларда ушбу кўрсаткичлар 30,0 фоиздан ошмаслиги аниқланган. Қўйларда ярим-чўл зонада касаллик кузда, қатта ёшдаги қўйларда эса баҳор ва кузда юқори даражага кўтарилади. Шунга кўра қўйлар кузда 5-6 ойлигида, қатта ёшдаги қўйлар эса март ва август ойларида инвазияланар экан. Унга кўра, суғориладиган ва тоғолди зоналарда ёз мавсумида ҳам қўйларни тизаниезия ва мониезиялар билан зарарланиши қайд қилинган [7, 12].

Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ярим чўл зонасида қўйларни 7,1 фоиз тизаниезия билан зарарланганлиги аниқлаган [1]. 1964-1967 йилларда Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида қўйлар тизаниезининг эпизоотологиясини ўрганиш жараёнида ушбу касаллик қўзғатувчисини барча ичак цестодларининг кўпчилигини (54,6 фоизини) ташкил қилиши аниқланган [8]. Муаллифнинг ёзишича, янгича ном билан аталган *Thysaniezia giardi* (Moniez, 1879) нинг қўйлар орасида йилнинг барча

мавсумларида учраши, унинг ўртача инвазия интенсивлигини 3,5 нусха паразитга тенглиги, тизаниезия билан уларни максимал даражада кузда (40,6 фоиз), минимал даражада эса ёз (3,0 фоиз) ва қишда (4,7 фоиз) зарарланиши қайд қилинган. Тизаниезиялар қўзилар организмда 4 ойликдан бошлаб топилган, 7 ойликдан 2 ёшгача бўлган қўйларда унинг кўпрок учраши кузатишган. Тизаниезиозга чалинишни зоналар ва қўйлар ёшига кўра ўзгариши муаллиф маълумотида кўра қуйидагича: тоғолди-тоғ зонада қўйлар чўл-яйлов зонасига нисбатан икки баробар ортиқ тизаниезиялар билан зарарланади, чўл-яйлов зонада тизаниезиозга чалиниш 1 ва 2 ёшгача бўлган қўйларда, деярли, бир хил (18,3-18,6 фоиз), катта ёшдагиларида эса ушбу кўрсаткич энг юқори (41,6 фоиз). Тоғолди-тоғ зонада эса тизаниезиозга чалиниш бир ёшгача бўлган қўзиларда энг юқори (22,2 фоиз) бўлади, сўнгра қўйлар ёшига кўра тизаниезия билан зарарланиши пасая боради ва катта ёшдаги қўйларда у атиги 0,9 фоизни ташкил қилади. Шундай қилиб, муаллиф маълумоти бўйича ҳар икки зонада тизаниезиозни қўйлар ёшига кўра ўзгариши турличадир [8].

Қашқадарё вилоятининг чўл-яйлов зонаси шароитида бир ёшгача бўлган қўзиларни 17,4 фоиз, уларни баҳорда энг кучли даражада, ундан биров паст даражада кузда тизаниезия билан зарарланиши, ёзда эса тизаниезиознинг учрамаслиги кузатишган. Катта ёшдаги қўйларда ҳам тизаниезиозни баҳорда юқори (73,8 фоиз) бўлиши қайд қилинган [6].

Бошқа бир тадқиқотда эса тизаниезиозга асосан катта ёшдаги қўйлар чалинади, ёш қўйларда у жуда кам учрайди дейилган. Шу билан бирга муаллиф ушбу касалликни тоғолди-тоғ зонасида суғориладиган ва чўл-яйлов зоналарига нисбатан кўпрок учрашини қайд этган. Ушбу зонада қўйларни баҳорда 16,0 фоиз, ёзда 0,8 фоиз, куз ва қишда 20,0 фоиз, суғориладиган зонада эса уларни баҳор, куз ва қишда 7,0-8,0 фоиз, ёзда 4,0 фоиз тизаниезиялар билан зарарланганлиги аниқланган [7].

Ўзбекистоннинг 10 та вилояти ва Қорақалпоғистон худудида олиб борилган кўп йиллик тадқиқотларда *T.giardii* ни қўйларнинг бошқа ичак цестодлари орасида кенг тарқалганлиги ва уни зарарланиш кўрсаткичлари бўйича биринчи ўринда туриши, текшириш ўтказилган барча ҳудудларда учраши аниқланган. Муаллифнинг маълумотида кўра, барча ёшдаги қўйларни ўртача 10,6 фоиз тизаниезиозга чалинганлиги, уларда 1 нусхадан 31 нусхагача *T.giardii* нинг учраши, бир ёшгача бўлган қўзиларни 1,0-26,2 фоиз, икки ёшгача бўлган қўйларни 5,0-23,0

фоиз тизаниезия билан зарарланганлиги кузатишган. Тоғолди-тоғ ва чўл-яйлов зоналарида қўйларни ёз ва кузда максимал даражада тизаниезиялар билан зарарланиши, қўзиларда май ойининг охири, июн ойидан бошлаб паразитнинг етилган бўғинларини ажралиб тушиши кузатишган [3].

Адабиёт маълумотлари бўйича қўйларни Ўзбекистон жанубида 20,8 фоиз тизаниезия билан зарарланганлиги, Ўзбекистоннинг чўл биоценозлари (Бухоро, Навоий вилоятлари) шароитида қўйларни атиги 1,2 фоиз тизаниезия билан зарарланганлиги, уларда 1 нусхадан 6 нусхагача ушбу паразит бўлиши қайд қилинган [2, 9].

Жиззах вилояти шароитида ўтказилган тадқиқотларга кўра, тоғолди-тоғ биоценозида қўйларни тизаниезия билан 7,0 %, чўл-яйлов биоценозида 4,0 % зарарланганлиги аниқланган. Ҳар бир қўйнинг ингичка ичагида тоғолди-тоғ зонада 1-7 нусхадан, чўл-яйлов зонада 1-5 нусхадан ушбу цестод топилган [4].

2000-2005 йилларда олиб борилган тадқиқотларда текшириш ўтказилган Тошкент, Самарқанд, Навоий, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё вилоятларининг қўйларида тизаниезиоз касаллиги қўзғатувчиси учрамаган [5].

Юқорида келтирилган маълумотларда тизаниезиознинг эпизоотологияси, хусусан унинг қўйлар ёшига ва турли зоналар бўйича ўзгариши тўғрисида бир-бирига зид бўлган айрим кўрсаткичлар келтирилган. Шу билан бирга унинг қўзғатувчиси *T.giardii* нинг бошқа ичак цестодларидан фарқ қилувчи анатомо-морфологик хусусиятлари ёритилмаган.

Тадқиқотларимизга кўра *T.giardii* нинг тана узунлиги 4-5 метргача етади, у оқ, сутсимон рангда ва мустаҳкам тузилган. Сколекси майда ҳажмга эга, бошқа ичак цестодлари сингари сўргичларида илмоқчалари бўлмайди. Мониезиялардан фарқли ўлароқ сколексдан сўнгги бўйинчадан бир неча сантиметрлик (35 см гача) масофада сегментация сезилмайди. Стробилада шаклланаётган бўғинлар *M.expansa* ва *M.benedeni* ларники сингари аста-секин энига ўсиб боради, аммо *T.giardii* нинг етилган бўғинларининг эни 7-9 мм атрофида, айрим ҳолатларда 10 мм га яқин, танаси қалин тузилган. Унинг бўғинларида жинсий тешик 1 та (мониезияларда 2 та) ва у кетма-кетликда чап ва ўнг томонларда жойлашган бўлади. Бачадони найсимон (мониезияларда тўрсимон, тармоқланган). Тухумлари етилиши олдидан бачадон найлари дастлаб узунчоқ, сўнгра қисман сиртмоқ шаклини олади. Ушбу найларнинг дўнг қисмида бир нечадан тухумларни ўз

ичига олган кўплаб тизаниезия капсулалари пайдо бўлади. Бундай капсулалар ичида 2 та дан 6 та гача тухумлар топилди. Капсулалар сони чексиз, уларнинг шакли шарсимон ёки ноксимон. Уларнинг ҳажми, тадқиқотларимизда 0,10x0,06; 0,10x0,08 мм ни ташкил қилади, капсулалар ичидаги тухумлар ҳажми 0,012-0,022 мм атрофида (адабиёт манбаларида 0,18-0,027 мм) бўлиб, уларда ноксимон аппарат ривожланмайди.

T.giardii нинг таракқиёт цикли тўлиқ ўрганилмаган, аммо унинг таракқиётида оралиқ хўжайиннинг иштироки шарт. Айрим тадқиқотчиларнинг тажрибаларига кўра, унинг оралиқ хўжайини орибатид каналардир, бошқа муаллифлар эса ушбу вазифани айрим ҳашаротлар бажаради, деб ҳисоблайди. Ҳар иккала ҳолатда ҳам тизаниезиоз кўзгатувчисининг личинкалик таракқиёти куруқликда, аниқроғи бирмунча нам жойларда яшашга ва кўпайишга мослашган бўғимоёқликларда кечади.

Ўзбекистон шароитида тизаниезианинги личинкалик шакллари *Scheloribatis* ва *Zygoribatula* авлодларига тегишли айрим орибатид каналарида топилган [10].

T.giardii танасининг ҳажми, шакли жиҳатидан мониезияларга бирмунча яқин, шунга кўра унинг патогенетик хусусияти мониезиоз кўзгатувчиларининг хўжайин организмга кўрсатадиган патогенетик таъсирига ўхшаш, лекин мониезиозга кўпчилик ҳолатда бир ёшгача бўлган ҳайвонлар чалинади ва паразит уларга катта талофат етказиши мумкин. Тизаниезиоз эса ёш кўзилардан ташқари катта ёшдаги қўйларда ҳам тарқалган, унинг ўз хўжайинларига кўрсатадиган патогенетик таъсири паразитнинг инвазия интенсификацияси билан боғлиқ.

Тадқиқотларимизда *T.giardii* ни барча ёшдаги қўйларда учраши, аммо уни бошқа ичак цестодлари орасида бирмунча кам тарқалганлиги кузатилди. Шунингдек тизаниезиоз кўзгатувчисини барча тоғолди-тоғ, чўл-яйлов ва суғориладиган зоналардаги қўйларда учраши, аммо суғориладиган ва тоғолди-тоғ зоналарида кенгроқ тарқалганлиги, йилнинг барча мавсумларида тизаниезиозни учраши, ёш кўзиларни эса туғилгандан сўнг дастлабки ойдан бошлаб тизаниезия билан зарарланиши, қўй ва кўзиларнинг ингичка ичагида 1 нусхадан 7 нусхагача *T.giardii* ни паразитлик қилиши қайд қилинди. Таъкидлаш лозимки, олдинги йилларга қараганда ҳозирги пайтда бошқа ичак цестодларига нисбатан, тизаниезия билан қўйларни бирмунча паст даражада зарарланиши кузатилмоқда.

Тизаниезиозга ташхис қўйиш ҳайвон тириклигида гелминтоскопия, гелминтоовоскопия ва диагностик гижжасизлантириш усуллари ёрдамида амалга оширилади. *T.giardii* мониезиялардан сколексининг майда ҳажмда, бўйинчасини узун бўлиши, стробиласини мустаҳкам тузилганлиги, бир текисда энига ва бўйига ўсиши ва охириги бўғинларида капсулалар бўлиши билан ажралиб туради. *T.giardii* авителлиноз кўзгатувчиларидан бўғинларини бир текис эни ва бўйига ўсиши, етилган бўғинларини энига 7-9 мм, бўйига қисқа бўлиши билан фарқ қилади.

Хулоса. Қўйлар тизаниезиози тарқалиши бўйича бошқа ичак цестодларидан эпизоотологик жиҳатдан учинчи ўринда туради ва айрим тоғолди-тоғ минтақаларида эпизоотологик аҳамиятга эгадир. Шу боис ветеринария амалиётида қўйларнинг ичак цестодларига аниқ ташхис қўйишни йўлга қўйиш жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азимов Д.А. Гельминты овец юга Узбекистана и динамика главнейших гельминтозов. //Автореф. дисс.канд.вет.наук. М. 1963. - 19 с.
2. Азимов Д.А., Гехтин В.И., Зимин Ю.М., Дадаев С. Гельминты животных юга Узбекистана. Ташкент, «Фан», 1978. -С 43-60.
3. Азимов Ш.А. Фасциозы и аноплцефалиты овец и крупного рогатого скота. Ташкент «Фан», 1974. -214 с.
4. Аширматов Б.И. Жизнеустройство и биология виллятинии биогенозоноларида қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг гелминтлари ва уларга қарши курашишни биоэкологик асослари. //Биол. фан. ном. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс.... Самарқанд, 1999. -138 б.
5. Джабборов Ш.А. Разработка и внедрение новых антгельминтно- солевых смесей против гелминтозов овец. //Дисс.канд.вет.наук. Самарқанд, 2005. -109 с.
6. Джураев Х. Гельминты и гелминтозы каракульских овец и опыт борьбы с ними в условиях пустынно-пастбищной зоны Кашкадарьинской области. //Автореф.канд.дисс... Самарқанд, 1972. -17 с.
7. Иргашев И.Х. Гельминты и гелминтозы каракульских овец. Ташкент, «Фан»,1973. -283 с.
8. Мардиев М.М. Эпизоотология аноплцефалитозов жвачных животных на юге Узбекистана и опыт борьбы с ними. //Дисс.канд.вет.наук. Самарқанд, 1967. -136 с.